

אפסנאי הזכרונות

ישראל בן דורי

כמו נר ההולך ופוחת, הלהבה של אמא מטילה צללים על הכתלים ובינה לבינה היא רואה בהם דמויות מעברה והיא מדברת איתן וקולה אינו נשמע. לפעמים ילדה, לפעמים נערה ואישה נשואה ומעל הכל, בעיניי, האם הלבאה, כפי שהפכה להיות בעיני ילדיה. פער גדול בשנים נפער בין אחותי הבכורה לביני. בגיל חמש הפכתי לאמצעי כאשר נולד אחי הצעיר. בילדותי פיתחתי בולמוס של קריאת=כל ואהבה להיסטוריה ולאחר גיל ארבעים הפכתי לממונה על הזיכרון המשפחתי- 'אפסנאי הזכרונות'. שתי המילים האלה מסוכסכות זו עם זו. 'אפסנאי' עוסק בדברים קיימים ואילו הזכרונות עוסקים בדברים שהיו ואינם עוד; ה'אפסנאי' עוסק בחומר בעוד שהעוסק בזכרונות עוסק ברוח; הזכרונות אף נוצרים לאחר שהדברים עצמם מתאיינים.

אבא לא האמין בפסיפסים שלמים. מעת לעת, העניק לי אבן בודדת והותיר לי למצוא לבד את ההקשר. כך, למשל, סיפר לי שהזדמן לו לאכול באותו חדר אוכל עם משה דיין ושהשתתף בעלייה על הקרקע לחניטה בשנת 1938. אבי, לאחר שעלה לארץ בשנת 1935, עזב את בית הדוד עמו עלה לארץ, עבר לנהלל והיה לפועל חקלאי במשק של משפחת סלוצקי. כך התגייס ל'משטרת היישובים העברית' ושמר על שדות המושב. משה דיין, כך מצאתי, היה מפקד הנוטרים בנהלל. בשנת 1938, בעלייה על הקרקע בחניטה, נוצר הצילום המפורסם שבו יצחק שדה, "הזקן", ניצב במרכז, ימינו על כתפיו של משה דיין (ושתי עיניו עדיין בראשו) ושמאלו על כתפיו של יגאל אלון. אבן פסיפס אחרת מצאה את מקומה רק בקיץ הזה. רישום בעיפרון, על נייר מצהיב, של גבר ששערו זקנו גדלו פרא ומבטו זועם ונוגה, האוחז את סנטרו בידו, נמסר לי מבית האבות לאחר מותו. ממש בקיץ הזה, בעודי מתבונן בתקרת הקפלה היסטינית ברומא, הבנתי שהמקור לרישום היה הציור של הנביא ירמיהו, פרי מכחולו של מיכלאנג'לו בואונרוטי.

אבא נולד בעיר קלוז' שבטרנסילבניה בשנת 1920. סבי היה חייל רגלי בצבא אוסטרו-הונגריה כאשר פרצה מלחמת העולם הראשונה והוא נגרף למערבולת המלחמה והצליח לשרוד ולחזור. הזיכרון היחידי שנותר מחוויותיו והגיע אליי רק בסוף שנות השבעים, היה עד כמה הזדעזע מהקטל של הסתערות הפרשים בשדות הקרב בצפון איטליה. הזיכרון הבולט של אבי מילדותו היה הפוגרום שערכו סטודנטים אנטישמים בעיר בשנת 1927. אבא זכר את השיר ששרו הסטודנטים בלטינית ושר לי אותו. אני יכול רק לדמיון את החרדה, את משפחת השכנים הנוצרים שדפקו בדלת והזמינו את המשפחה למצוא מחסה בביתם. הוריו העירו אותו ואת אחיו הצעיר, הם התלבשו במהירות, נעטפו במה שאפשר מפני הקור ורצו לבית השכנים. הדלתות והחלונות נסגרו והאורות כובו.

תמונה משפחתית יחידה נשארה, ממסיבת אירוסין בשנת 1932. סבי יושב זקוף, הדור בשפם ובחליפה, מבטו מעט נוקשה. לידו סבתו, במבע פניה רוך, סבל וריחוק. שיריו של המשורר ההונגרי הלאומי שנדור פטפי, ששמרה בארנקה, כך אבא סיפר, ריגשו אותה עד דמעות. זמן קצר לאחר מכן נפטרה ממחלה קשה.

לאחר שהתאלמן ונשאר לבדו עם שני נערים יתומים- אבי ואחיו הצעיר ממנו בשנה- נישא בשנית לאישה שהיה לה ילד. אבא הספיק ללמוד בגימנסיה משובחת בעיר קלוז' במשך שנתיים בלבד, לפני שעלה לארץ בגיל חמש עשרה. הוא התכוון ללמוד לימודי רפואה, אך בסופו של דבר, לאחר שעלה לארץ למד מסגרות וכל חייו עבד במסגרות במפעל לייצור מלט. מן הלימודים בגימנסיה נשארו פתגמים בלטינית, בהם אהב להתהדר מעת לעת וידיעת הצרפתית שהגיעה עם הזמן ליכולת לקרוא במקור את כתבי הפילוסופים הצרפתיים הגדולים, ובהם ז'אן פול סרטור ואלבר קאמי. אבא נהג לתבל את דבריו בפתגמים קצרים וחדים, דוגמת "אח זה אח- והגבינה עולה כסף" או, למשל, "הדגים בים והסבתא מחממת את השמן".

¹ bendoric@gmail.com

בלילות נהג לעיין בכרכי האנציקלופדיה העברית שנצברו בבית עם פרסומם ולהאזין למוזיקה קלאסית. שוחחנו על הבריאה, יבשות העולם, נפוליאון, פילוסופיה... בשעות אחר הצהריים, לאחר שחזר בטנדר מהעבודה במפעל, נהגנו לטייל עד לקצה השכונה ושם ישבנו על מדרגת סלע משופעת. בתחילה ישבתי בחלקה התחתון וכשנקפו השנים ורגליי התארכו עברנו לחלק הגבוה יותר. מסביב במורדות הואדי היו יערות אורנים גדורים במחטי ברושים. יללות התנים והצבועים נשמעו לפני החשיכה ואחר כך חזרנו הביתה. בכל הקשור למשפחתו, נהג להתעטף בשתיקה. רק מעט מן המעט נגלה לפעמים ואני נהגתי להצפין היטב בקפלי המוח כאילו ידעתי שיבואו ימים רחוקים שבהם רק אבני הזיכרון האלה יישארו ואני אהיה מסוגל לבנות בעצמי את הפסיפס שלא סופר לי מעולם.

בשנת 1935, כאשר הגיע אבי לגיל 15, נחרץ גורלו - ולמעשה גורל כל צאצאיו ואני ביניהם - לכף זכות. המשפחה של דודתו התכוננה לעלות לארץ ובדרך מקרה, כנראה בעקבות מוות פתאומי, נשאר סרטיפיקט פנוי על שם נערה. נוצרה הזדמנות וסבי החליט לשלוח דווקא את אבי (ולא את אחיו הצעיר) לארץ ישראל. כדי שיוכל להשתמש בסרטיפיקט, נאלץ אבי להתחזות לנערה והוא 'הוצמד' לאחת הבנות במשפחה, שהייתה אף היא בת 15, כאחות תאומה ועלה לארץ בשם בדוי. כל עוד שלטו הבריטים בארץ, נמנע מלהשתמש בשמו האמיתי.

מרבית יהדות הונגריה נרצחה באושוויץ בחודשים מאי-יולי 1944 ביחד עם הקהילה היהודית בקלוז'. בין הנרצחים הייתה גם כל משפחתו למעט, כפי שנודע לאחר זמן, אחיו הצעיר. רק לפני שנים ספורות, מהמסמכים שנשמרו בארכיון הציוני המרכזי בירושלים, נודע לי שבאוגוסט 1944 פנה אבי לסוכנות היהודית וביקש שיעלו לארץ את אביו ואחיו, אימו החורגת ובנה. באוגוסט 1945 נודע לו מרשימות ניצולים שערכו חיילי הבריגדה שאחיו שרד את אושוויץ והגיע למחנה דכאו. שוב פנה לסוכנות היהודית וביקש שיסייעו לעליית האח. האחים נפגשו בפעם הראשונה רק בשנת 1979. אז התברר שהאח הצעיר חזר לקלוז' ופגש את בת השכנים שנתנו מחסה למשפחה בפוגרום בשנת 1927. בעלה נפל בקרבות בחזית המזרחית. מרבית הצבא ההונגרי נכחד כאשר נלחם לצד הצבא הגרמני נגד צבא ברית המועצות. הם נישאו ובשנה שבה נולדתי נולד להם בן.

אבא ידע להגית, בעת הצורך, מחליפת החלל הבלתי נראית שבה היה מצוי בדרך כלל. כאשר פגש את אמי בחיפה, במלחמת העצמאות, החליט מיד שיתחתן איתה. מאבו עגיילה שבמדבר סיני שלח אליה פתק עם נהג משאית שהוא יבוא והם יתחתנו כמו שהבטיח. והנה בעניין זה שמורה אצלי אבן פסיפס אחת של זיכרון. באחת השעות הקטנות של הלילה, בזמן שישן במרומיו של מגדל מים באבו עגיילה, שמע מתוך החשיכה דיבורים על חומר הנפץ הנחוץ כדי לפוצץ את המגדל... במבצע "חורב", בינואר 1949, ניתנה הוראה לצה"ל לסגת מסיני. אבא צעק מלמעלה, מה אתם עושים, אני כאן, תפסיקו.

פעם אחת הוצאתי אותו משלוותו, כאשר פירקתי את שעון הכיס שקיבל במתנה לבר מצווה, החפץ היחיד שנותר לו מילדותו. טעמה של הסטירה המדויקת והראויה שספגתי זכור לי עד היום. היום אני גם מבין את פשרו של אחד המשפטים שנהג לומר: 'הלוואי שאבא היה נותן לי סטירה עכשיו'. הלוואי.